فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی

نموونەی بەرایی- Archetype

مەبەست لە «نموونەی بەرایی- Archetype» ئەو چەمکە سایکۆلۆژییەیە کە لەلایەن دەروونناسی سویسری ئەڵمانی کارل گۆستاف یۆنگ C.G.Jung (١٨٧١-١٩٦١) داهێنراوە بۆ پیشاندان و دیاریکردنی هەندێ جۆری نوێنەرایەتی کردنی ڕەسەن و بنچینەیی سەمبۆلی کە لە «نائاگایی گەلەکی- یان نائاگایی گشتی- In-conscience collectif»دا هەیە. تیۆری سایکۆلۆژی یۆنگ لەسەر بنچینەی «نائاگایی گەلەکی- اللاشعور الجمعي» دامەزراوە، ئەم نائاگایی گەلەکییە لەلای هەموو تاکێک وەکو یەکە، چونکە هەموو تاکێک سەر بەو هاوکێشە دەروونی و سایکۆلۆییەیە کە لەناو میللەتێک، یان کۆمەڵە خەڵکانێکی پێکەوە ژیاو هەیە کە خاوەن کولتوورێکی دیاریکراون. هەموو میللەتێک، یان کۆمەڵە خەڵکێکی پێکەوە ژیاو خاوەن دابونەریتێکی پێکچوو، سترەکتۆرێکی ئەندێشەیی تایبەتی خۆی هەیە کە لەسەر بنچینەی «نموونە بەراییەکانە»، تاکەکانی ئەو میللەتە، یان ئەو کۆمەڵە خەڵکەش سەر بە هەمان ئەو نموونە بەراییانەن کە وەک کۆگایەک وایە، ئەم کۆگایەش بریتییە لە «نائاگایی گەلەکی». بەشێوەیەکی سادەتر دەتوانین بڵێین، نائاگایی تاکەکەس هەمان نائاگایی گەلەکی ئەو کۆمەڵەی هەیە کە لێی دەرچووە.

سەرەنجام ئەم نموونە بەراییانەی کە سەر بە نائاگایی گەلەکین، پڕیەتی لە وێنە و ڕەمز و خەون و فەنتازی...تاد، لە خەونەکان و کارە ئەدەبی و هونەرییەکان، هەروەها ئیتیک و ئەخلاقی گشتی دەردەکەوێ.

یەکێ لە ڕەخنەگرە ناسراوەکانی فرەنسا کە سوودی لە تیۆری «نموونە بەراییەکانی» یۆنگ وەرگرتووە و بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوەی ئەدەبیات و کارە هونەرییەکان بەکاری هێناوە، باشلار-ە Bachlard. بۆ نموونە، وێنە- Image لەلای باشلار کە لەکارە ئەدەبییەکاندا دەست دەکەوێ، ئەم وێنانە وەک تۆڕێک دێنە بەرچاو، لەبەر زۆرییان هەندێ جاریش هەڵکەوتێکی میتۆلۆژی وەردەگرن، سەر بە ڕەوانبێژی و گوتارێکی هونەری نین، بەڵکو سەر بە نائاگایی گەلەکین. وەک وردەکارییەکی نائاگایی گەلەکی دێنە بەرچاو. وەک هێڵێکە لەناو نووسین، لە ناو جیهانی ئەندێشەیی کە هونەرمەند تێیدا دەژیی. ساڵی ١٩٣٨ باشلار لەکتێبی: سایکۆلۆژی ئاگر، بەها و نرخی نموونەیی بەرایی هەر چوار توخمە بنچینەییەکان (ئاو، ئاگر، هەوا، خۆڵ) لە فەلسەفەی پێش سوکرات لە هەندێ کاری ئەدەبی نووسەراندا شی دەکاتەوە.

هونەر بۆ هونەر- L’art pour l’art

ڕێبازێکی ئەدەبییە لەسەر بنچینەی ئەوە دامەزراوە کە هونەر هیچ ئامانجێکی نییە بێجگە لە هونەر خۆی. لە بنچینەدا وەک پەرچەکردارێک دژی ئەو باوەڕ و بۆچوونە

سەری هەڵدا کە هونەر دەبێ بەها و نرخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی پێشکەش بکا کە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەم لەلایەن سان سیمۆنییەکان پشتگیری لێ دەکرا. (سان سیمۆن- فەیلەسوف و سیاسەتمەدارێکی فرەنسی بوو، بە دامەزرێنەری سۆسیالیزمی ئۆتۆپی ناسراوە.) هەروەها لەلایەن رۆمانتیکە بەرابییەکانیش، بەڵام رۆمانتیکەکان هەر زوو دژایەتی ئەم ڕوانینەیان کرد کە هونەر و ئەدەبیات دەبێ سوودێکی کۆمەڵایەتی- ئەخلاقی هەبێ. لایەنگرانی هونەر بۆ هونەر دژایەتی فەلسەفە و ڕوانینی پۆزەتیڤیست-ەکانیشیان دەکرد کە لە ساڵی ١٨٤٥ تا ١٨٥٥ لە فەرەنسا زۆر دەسەڵاتیان هەبوو و نووسینەکانیان لە گۆڤارەکانی وەک: ئەوروپای ئەدەبی- L'Eurape Litteraire و هونەرمەند- L'artiste بڵاودەکردەوە.

تیۆفیل گۆتیێ- T.Gautier شاعیر و نووسەری فرەنسایی، لە پێشەکی کتێبی: خاتوو مۆپا- Mad-moiselle de Maupin) ڕاستەوخۆ دژایەتی ئەوە دەکا هونەر سوودێکی کۆمەڵایەتی، یان هەر سوودێکی لەم جۆرەی هەبێ، ئەو لەگەڵ ئەوەدایە هونەر ئۆتۆنۆمی خۆی هەیە، دەڵێ: (هەر شتێک سوودی هەبێ ناشیرینە) تەنیا جوانی هەموو شتێکە و ئامانجە و شاعیران و نووسەران و هونەرمەندان پێویستە بیکەنە ئامانجیان، سەرچاوەیان...تاد.

لە هەنگاوێکی تر، فۆرم دەبێتە ئامانج و هونەرمەندان بۆ گەیشتن بە ڕوانینێکی پوختە و دروستکردنی جیهانێکی جوان دەبێ بایەخێکی زۆر بە فۆرم و تەکنیک بدەن. ئەمەش لە کۆمەڵە شیعری Emaux et Came'es-ی تیۆدۆر بانڤیل- T.Banville دەردەکەوێ کە لەساڵی ١٨٥٢ بڵاودەبێتەوە. بانڤیل لەگۆتیێ بچووکتر بوو، لەلای ئەو هەروەکو لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، هونەر لە بەرهەم هێنانێکی پوختە، داڕشتن و پیشاندانی پوختە (پشت ئەستوور بە تەکنیک) دەردەکەوێ، دواجار ئامانجیش تەنیا جوانییە، هونەر لە جوانی، لە هونەردا نابێ شتێکی دیکە پێشکەش بکات. ئەمانە، بەتایبەتی ئەم دوو شاعیرە کاریگەرییەکی زۆریان لە پارناسییەکان کردبوو کە لەدوای ئەمان سەریان هەڵدا، لۆکۆنت دولیزل- Leconte de Lisle، کە بەڕابەری پارناسییەکان دادەنرا ئامانجی هونەری بە (هونەرێکی پوختە- L'art pur) لە قەڵەم دەدا، ئەوان لەگەڵ ئەوەشدا بوون، بۆ گەڕان بە دوای جوانی دەبێ بۆ جوانی و پوختەیی شارستانییە کۆنە لەناوچووەکان، بۆ گریکی کۆن...تاد بگەڕێینەوە.

کۆڕال- Choeur

زاراوەی Choeur لە زمانی عەرەبی بەرانبەرەکەی (جوقە)یە، ئەمەش کۆمەڵە ئەکتەرێکە کە لەسەر شانۆ نمایش پێشکەش دەکەن و سروود (گۆرانی) دەڵێن. هەر لەبەر بوونی ئەم لایەنەی (گرووپ)ی من بە پێویستم زانی بەرانبەرەکەی کۆڕال دابنێم، نەخاسمە ئەم وشەیەش هەر لە Choeur-ەوە هاتووە. زاراوەی- Choeur لە زمانی فەرەنسی و لاتینی بە زۆر مانا دێ، وەک: پارچەیەک مۆزیک کە کۆڕالێک پێشکەشی دەکەن، هەروەها بە جێگایەکی تایبەتیش لە کڵێسا دەگوترێ کە پیاوە ئایینییەکان لە ئاهەنگە ئایینییەکاندا ویرد و سروود و گۆرانی پێ دەڵێن.

بەڵام لە شانۆ زۆرتر بەو گرووپە ئەکتەرە دەگوترێ کە سروود و گۆرانی وێڕای نمایش کردن پێشکەش دەکەن. لە گریکی کۆندا (یۆنان) کۆڕال بەسەرپەرشتی سەرۆکی کۆڕال Corphe'e کە لەیەک کاتدا مامۆستای گرووپەکە و کۆریگرافیشە (واتە سەماناس) کۆڕال نمایشی خۆی پێشکەش دەکا. سەماناس کە سەرپەرشتکاری کۆڕالە هەردەم لەسەر شانۆ دەمێنێتەوە، ئەمەش جیاوازییەکە کە لە شانۆی لاتینی نییە، چونکە لەمەی دوایی هەر کە سروود و گۆرانی لەناو نمایش تەواو بوو، شانۆ بەجێ دەهێڵێ. کۆڕال ڕەمزی هاووڵاتیانە لەسەر شانۆ، ڕۆڵی ئەم لایەنە لەنێوان پاڵەوانی سەرەکی و بینەران دەگێڕێ. لە کۆمیدی کۆڕال ڕای خۆشی لەسەر شانۆ دەڵێ. هەرچی لە تراژیدیایە، کۆڕال بە لاواندنەوە و گریان لەسەر پاڵەوان هەڵوێستی خۆی پیشان دەدا، بەرادەیەک ئەم لاواندنەوەیە بەهێز پێشکەش دەکرێ، بەرز دەکرێتەوە وەک حاڵەتێکی (نەخۆشی- Pathetique) ببینرێ، بێ گومان ئەمەش بە مەبەستی ئەوەی هەستی پاکبوونەوە- Catharsis لەلای بینەر دروست بکات. لەبەرانبەر پاڵەوانیش لە پیشاندانی تۆقین و بەزەیی زیاتر شتێکی تر نییە. هەموو ئەمە بە مەبەستی ورووژاندنی بینەرە. لەسەردەمی بووژانەوە- ڕێنیسانس- کۆڕالی تراژیدی زیندوو دەبێتەوە، بەڵام دواتر لە شانۆی کلاسیکی جارێکی دیکە لەناو دەچێتەوە، بەڵام لەلای ڕاسین- Racine لە پیەسەکانی ئێستەر- Esther و ئەتالی- Athalie بایەخێکی زۆری پێدراوە.

بەگشتی سەرهەڵدانی تاکگەرایی- فردیة- In-dividualisme لە هۆشیاری ڕۆژئاوادا، وا دەکەن هەموو دەنگێکی گەلەکۆیی- Collectives نەمێنێ و لەناو بچێ، بە تایبەتی کۆڕال لەسەر شانۆی نوێ.

د. موحسین ئەحمەد عومەر